

LAKS, André i MOST, Glenn W. (2016)
Early Greek Philosophy
 Cambridge (Ma) i Londres: Harvard University Press (Loeb Classical Library 524-532), 9 vols.

LAKS, André i MOST, Glenn W. (2016)
Les Débuts de la philosophie. Des premiers penseurs grecs à Socrate
 París: Fayard, 1672 p.
 ISBN 978-2-213-63753-2

No digueu DK, digueu LM*

El magne recull de textos i informacions sobre els 'filòsofs' presocràtics que ha circulat durant molts anys sota la denominació «el Diels-Kranz», va veure la llum en un 1903 ja molt llunyà. La seva darrera actualització data de 1952. El DK es convertí immediatament en l'obra de referència, i ha gaudit del privilegi singular de sobreviure sense problemes a una sèrie de temptatives de renovació selectiva que s'han anat produint, sobretot, aquests darrers anys. En citarem només les més recents: D.W. Graham, *The Texts of Early Greek Philosophy*, Cambridge, 2010; Jaume Pòrtulas i Sergi Grau, *Saviesa grega arcaica*, Barcelona, 2011; J. Mansfeld i O. Primavesi, *Die Vorsokratiker, Griechisch-Deutsch*, Stuttgart, 2012. Aquest èxit no és pas producte de la casualitat: malgrat els inconvenients inevitables —si es té en compte que han passat més de cent deu anys, amb una muntanya de noves publicacions i un nombre important de descobertes posteriors a la seva aparició—, el Diels-Kranz ha estat reconegut de manera unànime com un model d'exactesa i rigor, dintre de les inevitables limitacions humanes.

Aquesta situació acaba de canviar amb l'aparició dels nou volums en petit format de l'*Early Greek Philosophy* a la Loeb Classical Library, la famosa col·lecció de textos grecs i llatins traduïts i anotats que publica Harvard University Press;

i, de manera pràcticament simultània, de *Les débuts de la philosophie* en un sol volum publicat per Arthème Fayard (París). En ambdós casos, han estat André Laks, exprofessor a la Sorbona, i actualment professor a la Universidad Panamericana (Mèxic DF), i Glenn W. Most, professor a la Scuola Normale Superiore di Pisa i a la Universitat de Chicago, els que han aplegat i organitzat els textos d'aquesta antologia, amb la col·laboració de Gérard Journée, Leopoldo Iribarren i David Levystone. L'edició anglesa en nou volums ocupa unes 4.200 pàgines; la francesa no en fa gaire més de 1.650, però d'un format considerablement més gran. Gràcies a aquestes dues obres (o, més ben dit, a aquesta obra en dues llengües) la situació ha canviat. Ara es donen les condicions per citar a partir de LM (Laks & Most) en comptes de DK, tot i que, durant alguns anys, encara serà inevitable de continuar fent servir la numeració DK al costat de LM. És veritat que, en el seu advertiment preliminar, Laks i Most comencen per assegurar que «el recull present, tot i que aspira a ser útil als especialistes, es proposa sobretot de presentar a un públic ampli les informacions disponibles sobre els orígens de la filosofia grega». Ara bé, això és tan sols una prova de modèstia davant el precedent imposant del DK. Almenys segons la meva opinió, aquesta declaració no pot enganyar ningú.

* Traducció de Jaume Pòrtulas (Universitat de Barcelona).

L'obra ens ofereix, si no m'he descomptat, unes 3.600 unitats textuais (no únicament fragments), cadascuna de les quals se'ns presenta en la seva llengua original (quan s'escau, se'ns presenten també textos en llatí, hebreu, siríac, armeni o àrab), acompanyades d'indicacions molt ben triades sobre els dubtes en la constitució del text, i amb la traducció a pàgina encarada. La traducció, d'acord amb l'ús ja consolidat actualment, no es limita només als fragments; els testimonis també són traduïts. Aquests textos concerneixen Tales, Anaximandre, Anaxímenes, Pitàgoras i els pitagòrics, Heràclit, Parmènides, Zenó, Empèdocles, Demòcrit, Protàgoras, Gòrgias, etc. Els noranta capítols del Diels-Kranz han esdevingut aquí 43 (30, si descomptem els sofistes), mentre que Graham es limitava a seleccionar-ne 20, Pòrtulas i Grau, 26 —però, en aquest cas, hom només abraçava el període que va dels inicis fins a Parmènides— i Mansfeld i Primavesi, 12. (Aquest és un càlcul esquemàtic que, en el context present, penso que no cal afinar més.) Certs autors, entre els considerats menors (Petró, Iccos, Menèstor, Clidem, Ideu, etc.), no han estat represos per LM; es tracta d'una opció certament raonable. En contrapartida, LM comencen amb una selecció generosa de textos d'Homer i Hesíode, Teognis, Píndar i altres poetes de l'època anomenada arcaica; i l'obra es tanca amb una panoràmica similar de textos tràgics i còmics. Són dues novetats importants respecte del DK, i també respecte de la majoria de reculls comparables. Després d'aquesta mostra de la poesia arcaica, venen els 'habituals' —Tales, Anaximandre, etc.; mentre que, després del capítol dedicat a Heràclit, se'ns proposa una secció àmplia i molt ben articulada sobre Pitàgoras i els pitagòrics, secció que, amb les seves 190 pàgines aproximadament (en la versió francesa), és la més extensa de tota l'obra. La segona posició l'ocupa Empèdocles, amb 160 pàgines. Entre les noves entra-

des, destacarem una secció molt útil sobre els doxògrafs i les 'Successions' (un enorme treball historiogràfic d'època hel·lenística, que ens ha arribat en condicions de transmissió particularment precàries); una generosa selecció de textos mèdics; i, sobretot, el papir de Der-veni (valuosa aportació de l'estudiosa italiana Valeria Piana). En tots i cada un d'aquests casos, es tracta de tries realment afortunades.

Així doncs, Laks i Most basteixen la seva presentació dels presocràtics a partir del Diels-Kranz. Qualsevol altra cosa hauria estat impensable. Però ho han fet tornant-ho a pensar tot de dalt a baix, i amb una gran independència de criteri. Quan ha estat possible, les fonts han estat distribuïdes en tres seccions per a cada autor: P per a les informacions biogràfiques sobre el personatge, D per a la doctrina, i R per als ecos i les discussions posteriors dintre de la mateixa Antiguitat (és a dir, la recepció). Les seccions R a propòsit d'Heràclit, Empèdocles i Demòcrit són especialment extenses; però també l'amplitud considerable de la consagrada a Melissos resulta, fins a cert punt, sorprenent. Dins de cada secció, la matèria s'organitza d'acord amb un conjunt ben estructurat de subtítols que constitueixen, per dir-ho així, el plànol de la secció. D'aquesta manera, s'estableix un gran nombre de petits blocs homogenis d'informació; això facilita molt la tasca de qui va a buscar un detall particular —sobretot, perquè les seccions s'obren amb una llista dels títols emprats per definir cada grup i cada subgrup de materials. La fórmula funciona bé i té el mèrit de posar un cert ordre en les informacions, cosa que agilitza la fase d'orientació inicial. Aquesta disposició també confereix una visibilitat inèdita al component enciclopèdic de l'obra de molts presocràtics (la de Parmènides, per exemple).

La decisió de privilegiar els continguts no ha deixat de produir efectes col·laterals. En primer lloc, és el que justifica

l'opció d'editar costat per costat fragments i testimonis, sobre la base de l'argument discutit en cada cas. (Els fragments, tanmateix, van en negreta.) Aquesta decisió implica també l'omissió d'un bon nombre de passatges accessoris, per exemple els que enquadren cada fragment. Els editors els reserven un lloc, si creuen que val la pena, en la secció R. Però aquesta opció és precisament això: una opció, l'expressió d'un criteri; i té, com a tal, contrapartides. A un hom li hauria agradat, per exemple, de trobar, a la secció R, una presentació menys gasiva dels contextos que LM havien omès en editar els fragments.

Una altra innovació important, però d'una naturalesa completament diferent, té a veure amb la presència d'un capítol sobre Sòcrates. Fa més d'un segle que tot-hom s'ha acostumat a parlar de filòsofs 'presocràtics'. D'aquesta manera, hom separa Sòcrates dels altres, malgrat saber perfectament que va ser contemporani de molts dels personatges que solem anomenar sofistes i no pas posterior a aquests. Doncs bé, Laks i Most han gosat fer allò que, si no m'equivoco, *ningú* no havia gosat fer mai, fins ara: inserir en la seva col·lecció un capítol consagrat a Sòcrates. La tria resulta curiosa perquè en cert sentit converteix Sòcrates... en un presocràtic. En realitat, el converteix en un 'preplatònic', com ja toca, de fet. Però, des d'un altre punt de vista, això resulta explosiu: genera un impuls considerable a representar Sòcrates d'acord amb les categories del segle v (com és de raó), i no amb les categories de Plató i els seus contemporanis. Així ens alliberem d'una bona vegada de la necessitat de donar per bo el Sòcrates que ens presenten molts centenars de pàgines escrites força decennis després de la seva mort. Sospito que Laks i Most han fet només els primers passos per aquest camí tan innovador —la primera part del trajecte, com si diguéssim. La seva selecció de les fonts socràtiques fa encara un ús excessiu dels

textos platònics. En canvi, hi falten un cert nombre de testimonis que podríem anomenar 'contextuals' o 'perifèrics' (tot i que són essencials des de més d'un punt de vista). Per exemple, alguns textos còmics que només es poden qualificar de 'secundaris' si es comparen amb els *Núvols* d'Aristòfanes, i que han estat exclosos de la secció consagrada a «Sòcrates segons els còmics» (és a dir, el grup d'unitats textuales 43T26-32). Es pot dir el mateix a propòsit dels testimonis sobre la intervenció de Sòcrates per salvar Teràmenes de la condemna a mort; i també dels que versen sobre les acusacions de Polícrates en el seu pamflet, que recollia certs trets del discurs d'acusació d'Ànitos. Amb allò que se'n presenta a P37-39 no n'hi ha pas prou. Per no parlar ara dels testimonis d'Èsquines d'Esfetos i de Fedó, que han estat deixats sorprenentment de banda. I també s'ha de dir que, en aquest apartat, s'hi troben pocs textos de Xenofont —definitivament massa pocs. Però ja se sap que la cosa més difícil és començar; i que, després, un cop fetes les primeres passes, resulta molt més fàcil d'anar més lluny. En definitiva, penso que aquesta innovació concreta tindrà efectes importants, i no tant en funció d'allò que Laks i Most han seleccionat o han omès, sinó perquè la seva tria demostra la necessitat d'enquadrar Sòcrates entre els 'no-filòsofs' del segle v: la necessitat, doncs, de remarcar fins a quin punt el conjunt dels diàlegs socràtics resulta representatiu d'una *altra* època, una època anterior.

Finalment, assenyalaré la presència de dos apèndixs molt valuosos. En primer lloc, el que dona notícies sobre les més de dues-centes figures mencionades a l'obra, sigui com a autors (aquells *dels quals* se cita) o com a personatges (aquells *sobre els quals* es parla). Així es pot indicar la presència d'un autor fora del capítol que li és consagrat, i també fornir una petita notícia biogràfica sobre personatges de qui es parla en un moment o altre.

Llàstima que, en aquest darrer cas, la tria hagi estat massa selectiva i que no s'indiqui amb precisió a quines pàgines són citats. L'altre apèndix és un excel·lent glossari, molt útil. I n'hi ha més, d'apèndixs. En tot cas, el resultat més important de l'obra encara no l'hem mencionat: és l'haver assolit una meta tan ambiciosa, l'haver estat capaços de controlar una documentació veritablement imponent. Això és el que mereix la més efusiva de les felicitacions.

Defectes? Estic temptat de dir que, si n'hi ha, estan tan ben amagats que no resulta fàcil desenterrar-los. Però és clar que n'hi ha; és humà que n'hi hagi, i depenen sobretot de la impossibilitat de satisfer les desiderates de lectors molt diversos, cadascun dels quals pot buscar en aquesta obra quelcom que, de fet, hi trobarà, però no exactament de la manera com ho busca. Es pot parlar, també, d'algunes omissions. La mancança més greu és, sens dubte, que no hi hagi un índex de fonts. Quan s'intenta buscar si un text concret ha estat inclòs o no en el recull, la tasca esdevé difícil, fins i tot disposant, com es disposa, d'una taula de concordances molt ben feta amb el DK. Cal esperar que en una segona edició es posarà remei a aquesta mancança. Continuant en l'àmbit de les omissions (car no he de dir res sobre les tries en la constitució del text i sobre la traducció), fora possible de dreçar-ne una llista bastant llarga, especialment tenint en compte la tirada dels editors a fer capítols tancats. A continuació en donaré unes quantes mostres que concerneixen, com és inevitable, els àmbits de recerca que em són més familiars.

En el capítol 5, sobre Tales, no es diu res a propòsit del fet que fos mencionat pel poeta Alceu, malgrat que el DK dona aquesta informació a 11A11a. Tampoc no es diu res sobre el títol de *sophós* amb què l'honorà la ciutat d'Atenes, «abans de la formació del col·legi dels Set Savis». Tanmateix, es tracta de detalls que parlen

de la celebritat que Tales va guanyar-se en vida; i també ens diuen quelcom de la «política cultural» de la ciutat d'Atenes cap allà el 580 aC. La secció sobre els «descobriments astronòmics» de Tales, tot i ser prou detallada pel que fa a les mesures espacials, dona només una sola informació (5R25) sobre les parts de l'any. El detall, també significatiu, sobre l'interval entre l'equinocci de tardor i la posta de les Plèiades es troba a 5R21, és a dir, desplaçat. Hauria estat possible, i desitjable, de subratllar la notícia sobre la longitud desigual dels intervals entre solsticis i equinoccis, que implica també la descoberta de la manera d'establir-ne la data exacta. Aquesta notícia ha estat 'exiliada' a 5R16, una unitat textual definida com una notícia «sobre el sol». De la mateixa manera, en allò que fa referència a l'«actitud de Tales davant l'existència» (un dels subtítols, P140, de l'edició francesa), hauria estat convenient no oblidar les seves opinions sobre la inhumació: un detall preservat, en canvi, a 11A13 DK (= Th 318 Wöhrle).

En el capítol 19, sobre Parmènides, hom remarca sobretot el silenci a propòsit del fr. 20 Cerri (l'elogi d'Aminias citat per Boeci). No és estrany que un autor de l'època anomenada arcaica es decideixi a mencionar honoríficament algú: convé recordar *e.g.* aquell Pausània mencionat per Empèdocles. El fet que aquesta mateixa omisió es produeixi en els reculls de Graham, Pòrtulas-Grau i Mansfeld-Primavesi (entre molts d'altres) no és pas un bon motiu per ignorar la notícia. En segon lloc, tenint en compte l'ús d'assenyalar els neologismes isolats, en aquest capítol hauria calgut trobar almenys les paraules *alogon*, *pseudophanēs* i *hudatoritzon* en negreta, amb independència de l'opinió dels editors sobre la veritable paternitat dels neologismes en qüestió.

El capítol 20, sobre Zenó, em sembla una mica magre, si el comparem amb el recull publicat per H.P.D. Lee en el seu

Zeno of Elea (Cambridge, 1936, p. 12-63). Cal tenir en compte que el mateix Lee va ser també massa selectiu —fins al punt que, en el seu text, hom buscava inútilment els passatges rellevants (que no són pas ni genèrics ni pleonàstics) del *De lineis insecabilibus* del Pseudo-Aristòtil; uns passatges que LM han silenciats completament. Una altra omisió afecta la pàgina (sobre la qual ja va cridar l'atenció John Dillon l'any 1974) on Procle afirma en termes inequívocs que Zenó mencionava les Antípodes. Es tracta d'un testimoni gairebé incontestable del fet que Zenó va poder fer servir aquest mot com una noció ja ben establerta en el seu temps: quelcom completament imprevist i, per tant, significatiu.

En el capítol 31, sobre Protàgoras (com també en el capítol corresponent del recull de Graham, i en el mateix DK), ens hauria agradat trobar-hi els passatges sobre la *dikē hyper misthou*, és a dir, la disputa entre Protàgoras i Evatle. Aquesta disputa és paradigmàtica; constitueix un model d'antilogia perfectament equilibrada i de situació absolutament impossible de decidir. Sorpren que LM n'hagin eliminat fins i tot la síntesi sumària que Diògenes Laerci n'ofereix.

Finalment, hom es pregunta per què LM parlen —només a l'índex, val a dir-

ho— de «sistemes filosòfics posteriors», per referir-se als sistemes 'pluralistes' d'Arquelau i Diògenes d'Apollònia, els textos mèdics i el papir de Derveni. Caldria tenir en compte que aquest grup no és pas homogeni; que el grau de sistematització d'aquests textos és escàs; que cap d'ells no ha pogut (o no ha volgut) ser considerat filosòfic, i que, de fet, només alguns textos mèdics (no pas tots) i el papir de Derveni són posteriors al segle v aC.

És obvi que aquestes remarques no afecten de cap manera els mèrits de conjunt d'una obra que no pot deixar de convertir-se en canònica, i que ha esdevingut tot d'una indispensable per a qualsevol que vulgui confrontar-se amb els que encara avui s'acostumen a anomenar presocràtics. (Però seria millor, de fet, dir-ne 'preplatònics', comptant-hi també Sòcrates). Si, d'altra banda, hom considera les riquíssimes 1.060 pàgines de *Die Philosophie der Antike, I, Frühgriechische Philosophie* (Basel 2013), una obra dirigida per Flashar, Bremer i Rechenauer, hom pot dir que l'estudi dels presocràtics es pot portar a terme, avui dia, sobre bases del tot renovades. L'investigador que treballa en aquest camp disposa, a partir d'ara, de recursos perfectament actualitzats i que donen prova d'un extraordinari rigor professional.

Livio Rossetti

Universit  di Perugia

<http://dx.doi.org/10.5565/rev/enraonar.1186>

